

scherpe analyse en een precieze formulering. Hij probeert ook de bestraffing van de economische collaboratie in te passen in de globale repressie van al wie met de Duitse bezetter samenwerkte. Met dit boek gaat Luyten in tegen de gevestigde maar niet gestaafde bewering dat de economische collaborateurs veel milder werden aangepakt dan de andere collaborateurs? Hrger.y *boven elke verdenking* is al bij al een zeer verdienstelijk werk van een jonge historicus die zijn sporen verdient in de historiografie over het naoorlogse België.

Mark van den Wijngaert

C. Gaemers, *Achter de schermen van de kunst. Rotterdamse Kunststichting 1945-1995* (Rotterdam: De Hef, 1996, 240 blz., f39,90, ISBN 90 6906 025 6).

Voor de Tweede Wereldoorlog kende Rotterdam, evenmin als andere Nederlandse steden of het land als geheel, een gedifferentieerd overheidsbeleid ten aanzien van de kunsten. Na de bevrijding werd niet alleen de gehavende stad met grote voortvarendheid weer opgebouwd, maar werd ook begonnen met de ontwikkeling van een stedelijk kunstbeleid. In dit proces bleek een belangrijke rol weggelegd voor de Rotterdamse Kunststichting, opgericht in de zomer van 1945 door particulieren die het lokale kunstleven wilden stimuleren.

Voortbouwend op ideeën die al in het eerste oorlogsjaar waren verwoord door de kunstcommissie van de Stichting Rotterdam 1939, formuleerde de nieuwe instelling een driedelige taakstelling: het adviseren van het gemeentebestuur en derden, het subsidiëren van kunstbeoefening en het initiëren van kunstzinnige activiteiten. Ook de Rotterdamse overheid onderkende het belang van de kunsten voor de stad, maar had de handen vol aan andere zaken. Zij kon weinig anders doen dan dit particuliere initiatief dankbaar aangrijpen en de verdeling van kunstsubsidies toevertrouwen aan de Kunststichting en haar secties van deskundigen voor de verschillende kunstdisciplines.

In *Achter de schermen van de kunst* laat de Rotterdamse maatschappijhistorica Carin Gaemers zien hoe vanaf dat moment drie partijen in onderlinge wisselwerking het stedelijk kunstbeleid gestalte gaven: het gemeentebestuur, de afdeling kunstzaken en de kunstinstellingen waaronder de Kunststichting, het Rotterdams Philharmonisch orkest, de musea en voorzieningen op het gebied van toneel en dans. Geleidelijk ontstond een doelbewust kunstbeleid, gekenmerkt door periodieke schommelingen in het machtsevenwicht binnen deze driehoek van politiek, ambtenarij en kunstsector.

Tot voor kort was er geen omvattende publicatie over de totstandkoming en ontwikkeling van een stedelijk kunstbeleid in Rotterdam. Ter gelegenheid van haar vijftigjarig bestaan in 1995 besloot de Rotterdamse Kunststichting om in deze lacune te voorzien en opdracht te verlenen tot een historisch onderzoek naar het Rotterdamse kunstbeleid en de rol van de Kunststichting daarin. Dit heeft geresulteerd in de voorliggende studie, waarin wordt nagegaan 'welk voorzieningenniveau in de jaren 1945-1995 tot stand is gekomen, en op welke wijze' en waarin bovendien een verdienstelijke poging wordt gedaan om de bevindingen te relateren aan de ontwikkeling van het landelijk beleid voor de kunsten.

Een groot probleem voor de onderzoekster vormde de moeilijke toegankelijkheid van het bronnenmateriaal, dat op diverse plaatsen en onder verschillende noemers is bewaard, voorzover het al bewaard is. Het archief van de Rotterdamse Kunststichting is bijvoorbeeld nooit systematisch beheerd en heeft bovendien grote schade ondervonden van een brand begin jaren tachtig. De slechte staat van het archief van zowel de Kunststichting als de afdeling kunstzaken, heeft de onderzoekster er toe gebracht om op basis van een voorstudie de geschiedenis van de Rotterdamse Kunststichting op te delen in een aantal 'strategische' momenten, waar de wisselwerking tussen de Kunststichting en de andere betrokken partijen duidelijk zichtbaar

wordt. Met deze momenten als uitgangspunt zijn diverse archieven benaderd en wordt een kenschets gegeven van de omslagpunten in het stedelijk kunstbeleid, samen met hun voorgeschiedenis en hun gevolgen.

Hoewel er op deze werkwijze wel wat valt af te dingen, is een lezenswaardig overzicht ontstaan van de ontwikkeling van het Rotterdamse kunstbeleid en het functioneren van de Kunststichting binnen de driehoek van politiek, ambtenarij en kunstinstellingen. Zo valt onder meer te lezen dat beslissingen op het gebied van de kunsten tot in de jaren vijftig een ad hoc karakter hadden en dat de kunstinstellingen een grote mate van vrijheid genoten. In 1953 wordt de overgang naar een meer planmatig beleid zichtbaar, hetgeen in 1958 uitmondt in een programma voor het kunstbeleid. In de loop van de jaren zestig worden de deels voorlopige voorzieningen uitgebouwd tot een aanbod dat alle kunsten bestrijkt. Onder invloed van de maatschappelijke omwentelingen in de jaren zestig, krijgt het kunstbeleid in de jaren zeventig een sturend karakter en verwerft het een zelfstandiger positie binnen het gemeentelijk beleid. Vanaf de jaren tachtig is er sprake van een versobering en een verzakelijking van het kunstbeleid, mede als gevolg van de schaalvergroting binnen de kunsten.

De Rotterdamse Kunststichting heeft in de loop van haar bestaan, in nauwe samenhang met de bovengenoemde ontwikkelingen, een aantal metamorfosen doorgemaakt. Volgens Carin Gaemers is het in hoge mate aan de soepele organisatiestructuur van de instelling te danken, dat zij zich steeds aan veranderende politieke, maatschappelijke en personele omstandigheden heeft weten aan te passen, al was het niet zelden met vertraging. Het is jammer dat de onderzoeker de jongste gebeurtenissen niet in haar slotbeschouwing heeft kunnen betrekken.

Susanne Janssen

M. Hellevoort, *Werken als zuurdesem. Vijftig jaar Katholiek Vrouwendispuut 1946-1996* (Amsterdam: Babylon-De Geus, 1996, 143 blz., f29,90, ISBN 90 6222 310 9).

Kort na de oproep van paus Pius XII aan Italiaanse vrouwen om zich in het openbare leven te begeven, werd in Nederland in 1946 het Katholiek Vrouwendispuut (kortweg het dispuut) opgericht. Deze organisatie van hoog opgeleide katholieke vrouwen voelde zich verantwoordelijk voor de vorming van vrouwen en meisjes ter voorbereiding op hun maatschappelijke taken en functies. In opdracht van het dispuut schreef de historica Marieke Hellevoort *Werken als zuurdesem* waarin zij de vijftig-jarige geschiedenis belicht tegen de achtergrond van ontwikkelingen in 'de katholieke wereld en de vrouwenbeweging'. In de periode tot aan 1960 ziet zij het dispuut vooral als motor voor de politieke participatie van vrouwen. De jaren zestig zouden gekenmerkt worden door een verbreding van de aandacht, waarin kerkelijke ontwikkelingen de hoofdrol speelden. Het daarop volgende decennium verbrak het dispuut haar contacten met de KVP en met organisaties van katholieke intellectuelen en zocht aansluiting bij 'de' vrouwenbeweging. De verschillen tussen de leden op kerkelijk-religieus en politiek-maatschappelijk gebied kwamen sindsdien sterker naar voren. Door diversiteit in belangstelling en opinie ontwikkelden de kringen waarin de leden georganiseerd waren zich tot autonome eenheden met een eigen gezicht. Het bestuur verlegde haar aandacht vooral naar vertegenwoordiging in diverse nationale en internationale vrouwenkoepels.

In het afsluitende hoofdstuk gaat Hellevoort op zoek naar interpretaties en constructies van 'katholiciteit' en 'vrouwelijkheid' die in het vijftigjarig dispuut-bestaan opgeld deden. Betreffende het katholiek-zijn constateert Hellevoort dat dit na 1970 dermate problematisch werd, dat het dispuut zich er als organisatie niet meer mee kon identificeren. Voor de leden fungeert een gedeelde katholieke traditie sindsdien als gemeenschappelijke noemer. De invulling die het dispuut aan 'vrouwelijkheid' gaf, steunde tot in de jaren zeventig op de destijds invloedrijke katholieke psycholoog F. J. J. Buytendijk, volgens wie mannen en vrouwen weliswaar